

TEESEJÄ SUOMESTA, VENÄJÄSTÄ JA SUOMETTUMISESTA

Suomi on paradoksien maa. Suomen armeijan ylipäällikkönä oli venäläinen kenraali. Tiedämmehän, että Mannerheimin elämän loppuun saakka tällä oli seinällään oman keisarinsa kuva. Suomen uuden ulkopoliitiikan loi J.K. Paasikivi, joka vielä kansalaissodan jälkeen oli innokas saksalaismielinen kuninkaantekijä. Paasikiven linjaa jatkoi Kekkonen, joka vielä toisen maailmansodan alussa ei totisesti säästellyt sanojaan venäläisten soimaamisessa. Suomettajaksi sanottu Kekkonen oli kuitenkin se henkilö, joka toimivaltuutensa skandaalimaisesti ylittäen yritti saada Karjalan takaisin. Sosiaalidemokraattisen puolueen puheenjohtaja Väinö Tanner tuomittiin sotasyllisenä, vaikka hänen suurin virhearviointinsa oli usko siihen, ettei Neuvostoliitto työläisvaltiona voi hyökätä. Tanner ei ymmärtänyt Moskovan neuvottelujen katkeamisen talvisodan aattona todella merkitsevän sotaa.

Onko Suomi siis heikkotahtoisten rähmällään olijojen luvattu maa? Oportunismia, virhearviointia, mielistelyä ja käsittämättömiä keikahduksia korkeimmalla poliittisella tasolla? Poliittinen näyttämö täynnä vertaansa vailla olevia vätyksiä?

Ei sentään. Paremminkin kysymys taitaa olla siitä, että Suomi on pieni maa, joka on joutunut omin voimin etsimään linjaansa alueella, jossa suurvallat, erityisesti Venäjä ja Saksa ovat näytelleet pääosaa. Eikä Suomi ole tällä alueella yksin. Yhtä lailla siihen kuuluvat muut Väli-Euroopan maat: Baltia, Puola, Unkari, Tšekin tasavalta ja oikeastaan koko se alue, jota viime aikoina on nimitetty KIE-maiksi. Tästä kulmasta katsottuna Suomen tarina toisen maailmansodan jälkeen näyttää lähes käsittämättömältä onnistumiselta. Suomessa ei viiteenkymmeneen vuoteen ole tehty yhtään poliittista murhaa. Meillä ei puoleen vuosisataan ole ollut terrorismia, ei poliittisia oikeudenkäyntejä, ei salaisen poliisin järjestämiä ajojahteja, ei poliittisia vankeja, ei sananvapauden rajoituksia. Meillä ovat saaneet toimia ja istua hallituksissa niin konservatiivit kuin kommunistitkin. Samanaikaisesti talous on, jyrkistä suhdannevaihteluistaan huolimatta, kehittynyt huippuvauhtia.

Lähtökodat toisen maailmansodan jälkeen eivät silti olleet kaksiset. Pohjalla oli hävitty sota ja naapurissa arvaamaton ja aivan aiheellisesti pelottava Stalinin Neuvostoliitto. Sen kanssa oli elettävä. Näistä edellytyksistä pantiin alulle uusi ulkopoliittinen linja, jota sanottiin Paasikiven ja Kekkonen linjaksi. Tämä linja ei ollut rähmällään Neuvostoliittoon päin, ei edes Stalinin aikana. Paremminkin asia oli niin, että rakentamalla luottamusta itään saatiin liikkumavaraa länteen. Vähä vähältä Suomi integroitui nimenomaan tähän suuntaan. YK:n jäseneksi päästiin vasta 1955, Efta oli vuorossa 1960-luvulla ja EEC-vapaakauppasopimus vuosikymmentä myöhemmin. Antamalla Neuvostoliitolle vastaavia taloudellisia etuja

luotiin edellytyksiä idänkaupalle ja vältettiin välien kiristyminen. Neuvostoliiton politiikka ei ollut Paasikiven eikä Kekkonen määräiltävissä, toisin kuin hurjimmassa tarinoissa nykyisin kerrotaan. Päinvastoin vaarat olivat todellisia ja paljon huonommin olisi voinut käydä.

Suomettuminen keksittiin Saksan liittotasavallassa kuvaamaan sitä uhkaa, jota liiallinen Neuvostoliiton vaikutuksen alaiseksi joutuminen merkitsi. Käsitteenä se on kummallinen. Suomi ei voi suomettua niin kuin ei Viro voi viruttua. Se, mitä Virossa aivan aiheellisesti pelättiin oli venäläistäminen. Kysykäämme siis: venäläistyikö Suomi? Jokainen suomalainen ymmärtää tällaisen kysymyksen tolkuttomuuden.

Tietysti ulkopolitiikkaa käytettiin sisäpolitiikan välineenä. Mutta siinä ei toki ole mitään väärää. Kun Kekkonen sanoi, että pienessä maassa ulkopolitiikan on käytävä sisäpolitiikan edellä, hän määritteli pelin ehdot aivan oikein. Sisäpoliittisen pelin yksityiskohdat eivät tietenkään määräytyneet näistä yleisistä edellytyksistä käsin. Puolueet loivat itse omat idänsuhteensa ja valitsivat itse omat kekkosensa. Sekä pelaajia että vaihtoehtoja oli monia.

Neuvostoliitto oli sillä tavoin hankala keskustelukumppani, ettei se tunnustanut lehdistön riippumattomuutta. Suomen presidentit joutuivat vastaamaan tämän tästä lehdistön neuvostovastaisuutta koskeviin moitteisiin. Kukin heistä hoiti asiaa omalla tyyliillään. Minusta nämä olivat puolin ja toisin pikkusieluisia kahinoita. Ne olivat kaikuja kylmän sodan ideologiselta rintamalta, jossa maailmankuva oli äärimmäisen yksinkertainen. Olen "Sosiologia ja Venäjä" kirjassa analysoinut bolshevikkien maailmankuvan jyrkkää kahtia jakautuneisuutta, siitä syntyviä tabuja ja toiminnan ei-tarkoitettuja seuraamuksia. Kun edistykseen kurkottelu kapsahtaa kaaokseksi ja turvallisuuselimet nousevat keskeiseksi vallan käyttäjäksi, kun luokattomaan yhteiskuntaan kehittyä uusi hallitseva luokka, kun pyhä proletaari onkin elämänotteeltaan maalainen, ei pysy työpaikoissaan ja ryyppää raskaasti, tällaisista asioista ei voi virallisen kertomuksen mukaisessa maailmassa ollakaan. On helpompaa väittää niitä vihollisen panetteluksi. Neuvostoliitto ja kommunistinen liike kaipasivatkin vain sitoutujia. Analyysi ja julkinen keskustelu ei saanut kosketella tabujen aluetta. Radikaalille vasemmistolle kaikkialla kelpasi selkeiden vaihtoehtojen maailma: Jos et ole meidän puolellamme olet meitä vastaan.

Jos venäläisellä kulttuurilla on jokin syväälle käyvä erityispiirre se on juuri jyrkkä jako kahteen leiriin: uusi ja vanha, Eurooppa ja Venäjä, sivistys ja barbaria, milloin mikäkin oikea ja väärä usko ovat aina Venäjällä jyrkästi vastakkain olipa kysymys sitten ortodoksisesta uskonnosta, viime vuosisadan dekabristeista tai panslavisteista – tai tämän vuosisadan bolshevikeista. Erilaiset opilliset suuntauksetkin tulivat Venäjälle tässä muodossa. Jos joku oli esimerkiksi hegeliläinen ja toinen kannatti Kantia (mikä oli harvinaisempaa) kysymyksessä ei ollut vain intellektuaalinen erimielisyys vaan kaiken kattava kiista, jossa toisin ajattelija oli paitsi älyllisesti myös moraalisesti arveluttava skismaatikko. Tällaisessa kulttuurisessa maaperässä bolshevismi kehittyä ja tuottaa oman kertomuksensa elämän suurista perusvalinnoista kahden suuren

sotajoukon välillä.

Kaikki uskonnolliset ja poliittiset liikkeet tuottavat omat suuret kertomuksensa, jotka määrittelevät, keitä ”me” olemme ja keitä ovat ”muut” tai ”toiset”. Venäläinen erityisyys on se, että valinnat ovat jyrkkiä ja toisensa poissulkevia. Neutraalia aluetta ei ole. Bolshevikkien suuri kertomus kuuluu perusjuoneensa karkeistettuna seuraavasti. Tsaarin Venäjä oli takapajuinen maa, jossa oli vallassa ankara despoottinen hallinto. Valtaosa väestä asui Lokakuun vallankumouksen aikaan maaseudulla, jossa vallitsi köyhyys ja uskonnollinen pimeys. Venäjä on saatettava edistyksen tielle. Keskeistä edistyksessä on tuotantovoimien kehitys – teollistaminen, jonka vain sosialismi tekee mahdolliseksi. Tien kohti edistystä voi kestäväällä tavalla osoittaa vain kommunistinen puolue, joka yhdistää työväenliikkeen ja yhteiskunnan tieteellisen haltuunoton.

Tähän kertomukseen sisältyy jyrkästi kahtiajakautunut maailmankuva, joka voidaan tiivistää seuraaviksi binaarisiksi vastakohtiksi:

<u>Pyhä</u>		<u>Maallinen</u>
Tiede	--	Usko
Edistys	--	Takapajuisuus
Tuotantovoimien kehitys	--	Köyhyys
Kaupunki	--	Maaseutu
Proletariaatti	--	Porvaristo
Puolue	--	Tsaari

Juuri tällaiset yksinkertaiset vastakohtat olivat jokaiselle neuvostoihmiselle selviä. He eivät olleet lukeneet Marxin tai Leninin oppineita teoksia, mutta jokainen tiesi kenen leirissä oltiin. Näiden elementtien välillä oli voimakkaita semioottisia sidoksia. Edistys oli ennen kaikkea tieteen ja tuotantovoimien kehitystä, puolue yhdisti tieteen ja proletariaatin, kaupungistuminen oli tärkeää, koska se oli yhteydessä tuotantovoimien kehitykseen ja työväenluokan kasvuun. Juuri tällainen yksinkertainen, mutta voimakkaita semioottisia sidoksia sisältävä ”pyhän” koodi tekee ymmärrettäväksi niin Lokakuun vallankumouksen kuin ylipäätään vasemmistolaisen liikkeen tenhovoiman. Tältä pohjalta käyvät ymmärrettäviksi ne poikkeuksellisen toiminnan, uhrautumisen ja kieltäytymisen teot, joita vallankumoukselliseen liikkeeseen sitoutuminen on edellyttänyt sekä kunnan neuvostokansalaisilta että tuhansilta ja miljoonilta ihmisiltä kansainvälisessä työväenliikkeessä. Vaikka sosiaalidemokratia on ollut pragmaattisempaa ja maanläheisempää kuin kommunismi ja taipuvaisempi keskitien etsimiseen ja kompromisseihin, olen taipuvainen väittämään, että koko työväenliike on tässä mielessä ollut samasta puusta veistetty. Perimmäinen pyhän koodi on aika lailla sama ja siinä on koko tämän vuosisadan ollut vahvasti venäläinen juonne – juuri tuossa jyrkässä kahtia jakautuneisuudessa.

Tämä kahtiajakautunut maailmankuva vaikenee kuitenkin alusta pitäen monista asioista. Ilmiöt, jotka eivät mahdu kuvaan on suljettava pois. Tällä tavoin niistä tulee negatiivista pyhää, eli tabuja. Kun bolshevikit ottavat vallan käsiinsä, heidän suuri yhteiskunnallinen hankkeensa alkaa tuottaa ei-tarkoitettuja tuloksia. Tästä kehittyy pyhän koodin ja todellisuuden välinen jännite, jolla on kunkin pyhän asian kohdalla erityinen sisältö. Tämä ”kolmas” on aluksi duaalisen koodin sivuuttama vaiettu alue. Mutta, kun koodin pohjalta lähdetään muuttamaan maailmaa, kolmas alkaa esiintyä toiminnan ei-tarkoitettuina tuloksina. Näistä kehkeytyy täydentäviä rakenteellisia muotoja ja instituutioita. Tällaisia ovat:

- Todellisuuden demonisointi
- Kaaos
- Kulutus
- Maalainen elämäntapa
- Nomenklatura ja uusi keskiluokka
- NKVD

Poliittinen prosessi ja ihmisten arkielämä kulkeekin virallisen pyhän ja näiden täydentävien institutionaalisten käytäntöjen välisessä jännitteessä. Maa edistyy, mutta suistuu monesti kaaokseen. Teollisuus kehittyy, mutta ihmiset haikailevat parempaa kulutusta ja henkilökohtaista onnea, jota on luvassa vain harvoille. Tieteellisen kommunismin vastapainona ovat lukemattomat demonijahdit aina uusia luokkavihollisia vastaan. Maa kaupungistuu, mutta elämäntapa jää maalaiseksi. Työväenluokan varjossa kasvaa uusi hallitseva luokka ”nomenklatura” ja puoluetta seuraa NKVD:n kolkko varjo, jonka demonijahtia ei mikään näytä rajoittavan.

Tällaisen ristiriitaisen ja monitasoisen todellisuuden vallitessa pyhän koodi rapistuu aikaa myöten yhä enemmän. Ihmiset pakenevat yksityiselämään ja kommunismin virallisen kertomuksen yksinkertainen maailmankuva vaikuttaa vuosi vuodelta yhä harhaisemmalta.

Toisaalta myös kylmän sodan toinen osapuoli eli yksinkertaistetussa todellisuudessa. Jos kommunisteille Neuvostoliiton kuolema merkitsi Jumalan kuolemaa, lännen kylmän sodan pukarit kadottivat demonisoidun vihollisensa. Molempien on ollut vaikea elää Neuvostoliiton jälkeisessä todellisuudessa. Mihin antipatiat ja sympatiat oikeastaan pitäisi suunnata? Millä nyt leimata vihollinen ja mistä ylipäättään löytää uudet pahan voimat?

Yhteiskuntatieteessä suurin haaste onkin ollut irtaantuminen sellaisesta menneisyyden painolastista, jossa aito erimielisyys ja keskustelu ei ole mahdollista. Vaikka Venäjä on monimutkainen tutkimuskohde, johon liittyy paljon epävarmuutta ja perustellusti erilaisia käsityksiä, taipumus etsiä yhtä oikeaa tulkintaa ja leimata toiset harhaoppisiksi istuu lujassa

Tämä tuli hämmästyttävällä tavalla näkyviin siinä julkisessa keskustelussa, joka Helsingin yliopiston yhteyteen perustetun Aleksanteri-instituutin ympärillä käytiin sen perustamisen jälkeen – siis aivan viime vuosina. Ennen kuin instituutissa oli edes saatu toimintoja alulle, sitä oltiin jo leimaamassa ja teilaamassa.

Milloin instituuttia syytettiin siitä, että se halusi vain luoda läntisiä yhteyksiä, milloin taas nähtiin pelkkää Venäjän mielistelyä. "Marxilainen salajuoni!" ja "Kokoomuskin on saanut oman instituutin!" kajautettiin ilmoille kuin yhdestä suusta. Instituutin sanottiin määräilevän suomalaisen Venäjän tutkimuksen suuntaa tai uhkaavan tehdä lopun koko todellisesta tutkimuksesta. Milloin oltiin keskittymässä vain neuvostoaikaan, milloin väitettiin tarkoituksena olevan elää ikään kuin Neuvostoliittoa ei koskaan olisi ollutkaan. Kaikki tämä oli tietysti puhdasta fiktiota, koska vielä ei oltu ehditty kantaa edes huonekaluja sisään. Näin vaikeaa oli elää Neuvostoliiton jälkeisessä todellisuudessa.

Aleksanteri-instituutti on yritys vahvistaa organisatorisesti Suomen yliopistojen harjoittamaa Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimusta kylmän sodan jälkeisessä maailmassa. Toisin kuin muualla läntisessä maailmassa Suomen akateemisessa tutkimuksessa ei ole Venäjän tutkimuksen vahvaa perinnettä. Toki meillä on ollut kielen ja historian tutkimusta ja yksittäisiä hienoja tutkijoita niin taloustieteessä kuin valtio-opissakin. Mutta vahvat laitokset ja laaja kiinnostus on puuttunut. Tälle on ollut monia erilaisia syitä. Suomalainen yhteiskuntatiede on ylipäätään viimeistä vuosikymmentä lukuun ottamatta ollut varsin kansallista. Vasta nyt on saatu alulle esimerkiksi Pohjois-Amerikan tai iberio-amerikkalaisten maiden tutkimus ja opetus. Tärkeää Aasian tutkimusta ei vielä oikeastaan ole. Venäjän tutkimus on ollut lisäksi varsin vaikea ala. Se edellyttää kielitaitoa, voimakasta motivaatiota ja kiinnostusta.

Poliittisen päätöksenteon tasolta olisi toki voitu vauhdittaa Neuvostoliiton tutkimusta. Tämä ei kuitenkaan ollut kenenkään intressissä. Kommunistit pelkäsivät tabujen nousemista esiin. Keskustapuolue pelasi reaali politiikkaa. Sosiaalidemokratia oli aika kansallista ja pragmaattista. Ja miksi ihmeessä Kokoomus olisi lähtenyt edistämään Neuvostoliiton tutkimusta?

Ideologisten vastakkainasettelujen purkautuminen loi uuden tilanteen. Suomella onkin nyt erityinen intressi tutkia Venäjää. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen sekä suomalainen liike-elämä että erilaiset hallinnon alat ovat touhunneet varsin laajalti Venäjällä. Näiden puuhien onnistuminen on usein kiinni asiantuntemuksen riittävästä syvyydestä. Tällaisessa ajatuksessa ei ole kysymys mistään suomettamista. Päinvastoin sekä Suomen että Euroopan Unionin intressissä on vahva suomalainen Venäjän asiantuntemus ja tutkimus.

Yliopistoissa kaikki on kuitenkin kiinni tutkijoiden ja opiskelijoiden aidosta kiinnostuksesta. Juuri tätä puuttui Neuvostoaikana ja sen vuoksi meillä ei mitään vahvaa perinnettä ole. Olisi melko vainoharhaista nähdä tällainen akateemisen tutkimuksen puute tietoisien poliittisten päätöksenteon tulokseksi. Muutamia esimerkkejä poliittisista rajoista suomalaisessa yliopistotutkimuksessa on. On totta, että Veikko Veilahti ei saanut 1950-luvun alussa YYA-sopimusta käsittelevää lisensiaattityötään hyväksytyksi aiheen poliittisen arkaluontoisuuden vuoksi. Kerrotaan myös, että Neuvostoliiton tutkijoiden toivottiin 1970-luvulla noudattavan matalaa profiilia. Minä en tuolla vuosikymmenellä saanut vastakaikua Neuvostoliiton 1920-lukuun liittyville tutkimuksilleni, mutta siinä lienee ollut kysymys enemmän asiantuntemattomuudesta ja kiinnostuksen puutteesta kuin tietoisesta politiikasta. Ilmari Susiluoto sentään ymmärsi ja kannusti, mutta yksin hänkin joutui pakertamaan.

Suomalainen Venäjän tutkimus kehittyi 1990-luvulla täysin päinvastaiseen suuntaan kuin länsimaissa yleensä. Kun kylmän sodan jälkeisessä maailmassa Venäjä ei enää ollut suuri vihollinen, länsimaiden tutkimuslaitosten resursointia vähennettiin. Sen sijaan Suomessa on vahvistettu Venäjän osaamista sekä Aleksanteri-instituutin perustamisella että Suomen Akatemian laajalla tutkimusohjelmalla. Aleksanteri-instituutti toimii monitieteisenä yliopistojen verkostona. Pienessä maassa on mahdollista ja välttämätöntäkin yhdistää voimia. Nykyisin koulutamme valtakunnallisessa yliopistojen yhteistyössä sekä maistereita että tohtoreita. Jokainen uuden sukupolven asiantuntija oppii kielen ja kulttuurin ohella ainakin perusasiat myös transitiosta yleensä, Venäjän ja Itä-Euroopan historian erityispiirteistä sekä Suomen ja Venäjän välisistä taloudellisista ja poliittisista suhteista. Laaja opetustarjonta on mahdollinen, kun kukin yliopisto tuo mukaan oman erityisosaamisensa – Lappi arktisen alueen, Joensuu Karjalan, Turku Itämeren alueen jne.. Suomalaisien Venäjän asiantuntijoiden kesken vallitsee yliopistojen piirissä tällä hetkellä avoin ja innostunut ilmapiiri. Monitasoinen transitiio edellyttääkin vähintään toisen tieteenalan perustulosten tuntemusta. Oikeuden muutoksia ei voi ymmärtää ilman taloutta tai päinvastoin. Menneisyys elää kulttuurissa ja instituutioissa, mikä tekee historian tutkijoiden ja yhteiskuntatieteilijöiden dialogin välttämättömäksi.

Älkäämme siis jahdatko luuloteltuja demoneja, älkäämme liioin luoko keinotekoisia vastakohtia tai langettako hätäisiä moraalisia tuomioita. Mitä Venäjästä tulee ja miten Suomen on rakennettava ulkopoliittikkaansa suhteessa uuteen Venäjään, ovat suuria kysymyksiä. Niihin vastaaminen vaatii sekä aitoa analyysia, erilaisten mielipiteiden suvaitsemista että avointa keskustelua. Yksinkertaisuuden aika on ohi.